

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора педагогічних наук,
професора, завідувачки кафедри педагогіки, психології, початкової,
дошкільної освіти та управління закладами освіти Закарпатського
угорського інституту імені Ференца Ракоці II Біді Олени Анатоліївни
про дисертаційне дослідження Мартін Аліни Миколаївни
«Формування основ природознавства у дітей дошкільного та
молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок
XXI століття)», подане на здобуття наукового ступеня доктора
педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та
історія педагогіки**

З метою здійснення експертизи дисертації Мартін Аліни Миколаївни нами було проаналізовано її зміст а також реферат й основні наукові праці дисертантки. Узагальнені результати викладено у наступних положеннях.

Актуальність теми виконаної роботи та зв'язок із відповідними планами галузей науки. Протягом всієї історії людство пов'язано з природою, яка певним чином впливає на його існування, навчання та виховання. Для природничої освіти головним фактором є формування компетентностей в галузі природничих наук, техніки й технологій, екологічної компетентності, що передбачають здатність і готовність застосовувати відповідний комплекс наукових знань і методологій для пояснення світу природи, визначення питань і формулювання висновків на основі отриманої інформації; розуміння змін, спричинених людською діяльністю, і відповідальність особи як громадянина за наслідки цієї діяльності. Природа є важливим фактором усебічного розвитку людини. Основи світогляду людини закладаються в дошкільному та молодшому шкільному дитинстві, тому ознайомлення дітей із природою та виховання відповідального ставлення до неї саме в цьому віці має велике значення і є невід'ємним складником освітнього процесу в закладі дошкільної і початкової освіти. У процесі розвитку людства фіксувався факт виявлення дітьми внутрішньої потреби в пізнанні природи та емоційно-чутливому ставленні до її об'єктів, що сприяло становленню історії системного й науково обґрунтованого формування основ природознавства в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку як основи для подальшого вивчення природничих предметів та неперервності природничо-наукової освіти. Отже, актуальність теми дослідження є незаперечною, оскільки проблема формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки завжди буде актуальною в усьому світі, й, безумовно, в Україні. У цьому контексті дослідження Мартін

Аліни Миколаївни є актуальним, а його результати прогностичними. На основі цілісного вивчення процесу формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття) авторка пропонує шляхи розв’язання цієї проблеми відповідно до нових реалій сьогодення, нової парадигми освіти як системи методологічних принципів, що передбачають змістові й технологічні перетворення. Водночас аналіз наукових джерел свідчить про недостатній рівень формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України. Тому дисертаційна робота Мартін Аліни Миколаївни є вчасною і актуальною, відповідає запитам і потребам сучасної педагогічної науки і практики, соціальному замовленню суспільства.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри педагогіки та менеджменту освіти (нині кафедри педагогіки та спеціальної освіти) Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (нині Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка) «Соціально-професійне становлення особистості» (державний реєстраційний № 0116U003481).

Тему дисертації затверджено вченою радою Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (нині Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка) (протокол № 4 від 04 жовтня 2021 року).

Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації. Дисертанткою охарактеризовано розвиток формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в теорії та практиці вітчизняної освіти; запропоновано авторське визначення терміну «формування основ природознавства»; розроблено базис формування основ природознавства та конкретизовано структурний аспект та процесуальний; розроблено періодизацію історико-педагогічної проблеми становлення і розвитку формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства.

Нові факти, одержані здобувачкою. Вважаємо, що дисертаційне дослідження Мартін Аліни Миколаївни є комплексним, у якому

– *уперше* – розкрито й цілісно охарактеризовано становлення й розвиток формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в теорії та практиці вітчизняної освіти XX–початку XXI століття.

– запропоновано авторське визначення терміну «формування основ природознавства» (перманентне становлення змісту, процесу та результату оволодіння дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку природничою освітою з дотриманням принципів доступності, наступності, неперервності, науковості);

– розроблено базис формування основ природознавства та конкретизовано структурний аспект (ієрархізація феноменів: основи природознавства → природнича освіта → природничо-наукова освіта) та процесуальний (розгляд формування основ природознавства в контексті парадигмальності, фундаменталізації, стандартизації, екологізації, валеологізації);

– розроблено періодизацію історико-педагогічної проблеми становлення і розвитку формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, виокремлено два періоди:

I період (початок ХХ ст. – 1990 р.) – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, що передбачає три етапи: а) початок ХХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст. – вивчення природи та започаткування виробничого краєзнавства; б) 30-ті рр. ХХ ст. – 1957 р. – пріоритетна зміна в пізнанні природного й соціального довкілля, пріоритетність пізнання світу дорослих, започаткування програмотворення; в) 1958–1990 рр. – накопичення й поширення наукових напрацювань та практичного досвіду ознайомлення дітей із природою, зміни в програмотворенні;

II період (1991–2017 рр.) – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства в Українській державі, що передбачає три етапи: а) 1991–1999 рр. – формування законодавчо-нормативної бази, упровадження варіативності в програмотворенні; б) 2000–2009 рр. – аналіз змісту формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в контексті стандартизації та наступності в стандартизації в межах однієї освітньої ланки та суміжних; в) 2010–2017 рр. – удосконалення законодавчо-нормативної бази, стандартизація та програмотворення;

– *уточнено* історико-педагогічне знання про організацію навчання природознавства з використанням міжпредметних зв'язків.

Подальшого розвитку в дослідженні набули:

– внесок учених і педагогів ХХ – початку ХХІ століття у розроблення проблем ознайомлення дітей із природою, організації природоохоронної діяльності;

– ідеї парадигмальності, фундаменталізації, стандартизації,

інформатизації, екологізації, валеологізації, гуманізації, гуманітаризації природничої освіти.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Проведений аналіз змісту дисертаційного дослідження, а також публікацій дисертантки виступає у якості підстави для висновку про наукову обґрунтованість й достовірність викладених авторкою результатів. Методологічно обґрунтовано визначення мети, 7 основних завдань і методів наукового пошуку. Завдання дослідження сформульовано методологічно грамотно. Заслугує підтримки авторський підхід до обґрунтування концепції наукового пошуку. Теоретико-методологічні основи дослідження сприяли розробці концептуальних засад дослідження як єдності теоретичного, методологічного та практичного концептів. У вступі до дисертації досить чітко й науково коректно схарактеризовано особистий внесок дисертантки.

Обґрунтованість і достовірність отриманих результатів і висновків зумовлена теоретико-методологічним підходом дослідниці і застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів наукового пошуку. Доцільно також позитивно оцінити вміння дослідниці систематизувати й узагальнювати дослідницькі документи і архівні матеріали, що має певну специфіку в педагогічних наукових пошуках. 530 найменувань, із них 10 – іноземною мовою, 13 – архівних справ уможливили кваліфікований науковий аналіз дисертантки у контексті сучасної освіти.

Мартін Аліна Миколаївна, на наш погляд, правильно визначила об'єкт, предмет та мету дослідження. Вражає ґрунтовність джерельної бази дослідження, теоретичної основи дослідження та методологічної основи дослідження. Усе це створило необхідні умови для оптимального вибору стратегії наукового пошуку та його ефективної реалізації. Одержані дані та результати їх опрацювання вказують на ефективність обраної наукової траєкторії дослідження. Відзначимо, що новизна і вірогідність загальних висновків дисертаційного дослідження авторки забезпечені методологічною обґрунтованістю вихідних положень, використанням адекватних методів, аналізом значного обсягу науково-педагогічних джерел з метою аналізу формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття).

Хронологічні межі дослідження охоплюють період XX – початок XXI століття. *Нижня хронологічна межа* (початок XX століття) пов'язаний із тим, що на межі XIX – XX століть дошкільна педагогіка стає окремою педагогічною галуззю, розвивається громадське дошкільне виховання, початкова освіта стає відносно масовою ланкою навчання, більш

демократичною. Уперше відкриваються заклади дошкільного виховання із цілеспрямованим ознайомленням дітей з об'єктами природного довкілля. *Верхня межа* дослідження визначається 2017 роком – припиненням дії Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011) та початком процесів концептуального реформування початкової загальної освіти відповідно до Концепції Нової української школи.

Територіальні межі дослідження: науковий пошук охоплює територію України. Ураховано факт поступового возз'єднання українських земель із 1939 р., зокрема Західної України з Українською РСР (рішення Народних зборів Західної України (від 27.10.1939 р., м. Львів), ухвала Закону «Про введення Західної України у складі УРСР до СРСР» (від 01.11.1939 р.), ухвала ВР УРСР про возз'єднання Західної України з Радянською Україною (від 15.11.1939 р.); Північної Буковини, Хотинського, Аккерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії з УРСР (ухвала ВР СРСР (від 02.08.1940 р.), Закарпатської України з УРСР (маніфест, прийнятий на з'їзді Народних комітетів (26.11.1944 р., м. Мукачеве; договір про вихід Закарпаття зі складу Чехословаччини й возз'єднання з Україною (29.06.1944 р.).

Значення для науки і практики одержаних автором результатів. Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що його висновки, систематизований фактологічний матеріал, узагальнені положення можуть бути використані для наукових розвідок з історії природничої освіти, історії педагогіки, для розв'язання практичних завдань у дошкільній та початковій освіті, під час розроблення стандартів, програм, підручників, посібників, навчально-методичної літератури.

Результати дисертаційної роботи впроваджено в освітній процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/17 від 06.09.2023), Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького (довідка № 187/04-а від 06.09.2023), Криворізького державного педагогічного університету (довідка № 08-357/3 від 11.09.2023), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка № 01-23/149 від 19.09.2023), Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 67-н від 09.10.2023).

Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації. Основні положення дисертаційної роботи, фактологічний матеріал можна використовувати під час викладання дисциплін «Історія педагогіки», «Методика навчання освітньої галузі «Природознавство»», «Методика навчання освітнього напрямку «Дитина в природному довкіллі»», «Основи природознавства та екології», «Методика ознайомлення дошкільників з

довкіллям та основи екології» майбутніми фахівцями педагогічних спеціальностей освітніх рівнів «бакалавр» та «магістр» у Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка; під час проходження педагогічної практики, написання здобувачами вищої освіти кваліфікаційних робіт. Основні результати пропонованої роботи висвітлено в монографії «Формування основ природознавства в дітей у контексті розвитку вітчизняної дошкільної і початкової освіти (XX – початок XXI століття)».

Перспективи використання досвіду формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах Нової української школи обґрунтовано контекстом стандартизації (зіставлення стандартів 2000, 2011, 2018 рр.) та програмотворенням (табличне впорядкування контексту навчальних програм 2006, 2011, 2015, 2019 рр., зіставлення узагальнених підходів до програмотворення, виявлення напрямів внесення кардинальних змін у програмотворення).

Оцінка змісту дисертації та її завершеність. Структура дисертації є методологічно обґрунтованою й логічною. Дисертація і реферат написанні й оформлені згідно з нормативними вимогами. Стиль викладу й аналізу проміжних і кінцевих результатів дослідження, наукових положень і висновків є обґрунтованим на теоретичному і методологічному рівнях.

Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до них, списку використаних джерел (530 найменувань, із них 10 – іноземною мовою, 13 – архівних справ), 29 додатків. Загальний обсяг роботи – 542 сторінок, із них 382 сторінки основного тексту.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження; вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, окреслено його провідну ідею та концептуальні засади; представлено нормативну базу; схарактеризовано хронологічні межі дослідження, територіальні межі дослідження, концепцію дослідження, джерельну базу дослідження, теоретичну та методологічну основу дослідження, практичне значення одержаних результатів дослідження, особистий внесок автора, уточнено відомості про впровадження, апробацію і публікації результатів дослідження; визначено структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – «Методологічні засади формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку» – проаналізовано концептуальні положення наукової роботи, систематизовано історіографію проблеми та здійснено огляд джерельної бази дослідження.

У розділі розкривається методологічна основа дослідження наукової

проблеми формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, сформована сукупністю наукових підходів (системний, парадигмальний, хронологічний, культурологічний, аксіологічний, порівняльно-змістовий, герменевтичний), які, доповнюючи один одного, характеризуються внутрішньою єдністю, взаємозалежністю й методологічними взаємозв'язками.

Науковий пошук і теоретико-методологічний аналіз здійснено відповідно до принципів об'єктивності, єдності логічного й історичного, теорії і практики як основи обґрунтованості положень та висновків дослідження, історизму, системності, усебічності, наступності, що дало змогу дослідити формування основ природознавства в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку як складний процес, що реалізується відповідно до мети, змісту, очікуваних результатів, у певних формах, із використанням відповідних методів та засобів згідно з рівнем розвитку науки та суспільства. Здійснено систематизацію джерел дослідження. Запропоновано та обґрунтовано періодизацію формування основ природознавства у вітчизняній педагогіці протягом ХХ – початку ХХІ століття.

У другому розділі – «Передумови та теоретичне підґрунтя формування основ природознавства» – розкрито розвиток природничої освіти та основ природознавства в контексті природничо-наукового знання; проаналізовано вплив парадигмальності, фундаменталізації та стандартизації на формування основ природознавства як складника природничої освіти.

З'ясовано, що рівень розвитку природничо-наукового знання співвідноситься з розвитком суспільства, способами й засобами розв'язання екологічних, економічних і суспільних проблем. Природничо-наукові знання, будучи безпосереднім продуктом природничо-наукової освіти, формують основу наукового світогляду, відбивають структуру розуміння особистістю світобудови й цілісної картини світу тієї чи тієї епохи.

Показано, що процес формування основ природознавства в складі природничої освіти зазнає впливів стандартизації як процедури розроблення та затвердження стандартів освіти (освітніх стандартів), які є складником системи освіти – сукупність взаємодіючих документів, що встановлюють певні норми та положення щодо реалізації освітнього процесу. Основним інструментом досягнення мети освітніх реформ 90-х років ХХ ст., тобто підвищення якості освіти для всіх, стали освітні стандарти.

У третьому розділі – «Формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (початок ХХ ст. – 1990 р.)» – висвітлено становлення проблеми ознайомлення з природою дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на початку ХХ ст. та протягом

20-х рр. ХХ ст.; розкрито особливості формування основ природознавства в 30-х рр. ХХ ст. і до 1957 р. в умовах єдиної уніфікованої системи освіти; проаналізовано вплив зміни парадигм на процес формування основ природознавства в 1958–1990 рр. у контексті практичної реалізації.

У четвертому розділі – «Теорія і практика формування основ природознавства в дітей у період 1991–2017 рр.» – проаналізовано нормативно-правове підґрунтя реалізації досліджуваної проблеми наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст.; розкрито особливості полівекторності в змісті основ природознавства

У п'ятому розділі – «Вплив екологізації та валеологізації на створення нових програм періоду 2010–2017 рр.» – проаналізовано вплив екологізації та валеологізації на програмотворення в дошкільній освіті та розкрито зміст основ природознавства в програмах та підручниках початкової школи.

Встановлено, що вплив екологізації на процес формування основ природознавства в природничій освіті актуалізує питання взаємозв'язку людини й природи.

Слід відзначити, що загальні висновки відповідають поставленим завданням, обґрунтованість і переконливість яких засвідчують самостійність і логічність суджень, достатню наукову підготовленість здобувачки. Позитивно розцінюємо представлену у додатках наукову інформацію, а таблиці та рисунки увиразнюють уявлення про цілісність дослідження, проведеного дисертанткою. Список використаних джерел зроблено з дотриманням встановлених вимог. Рівень узагальнення результатів педагогічного наукового пошуку свідчать про її зрілість як дослідника проблем педагогіки.

У змісті реферату відображено основні положення дисертації, їх викладено досить повно. Наукові положення, висновки і рекомендації, викладені в рефераті, належним чином розкрито й обґрунтовано в рукописі дисертації. Поняттєво-термінологічний апарат визначено з урахуванням специфіки педагогічного дослідження.

Констатуємо і той факт, що загальний об'єм основного тексту дисертації відповідає вимогам до написання наукових досліджень, які подаються на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Наголошуємо на відсутності академічного плагіату.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Попри відмічений позитив, у роботі є спірні моменти, побажання та зауваження, які спонукають до дискусії, а саме:

1. Слід звернути увагу, що цінністю (а відтак і науковою новизною робіт зі спеціальності 13.00.01) є періодизація досліджуваних явищ, можливо, доцільно було б звернути увагу на потребу обґрунтування критеріїв періодизації формування у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, в якому дисертанткою виокремлено два періоди, встановлення тенденцій на найхарактерніших рис кожного етапу.

2. Авторці доцільно звернути увагу на співвіднесення упродовж досліджуваного періоду, ключових категорій дисертаційної роботи, а саме: «діти дошкільного віку» та «діти молодшого шкільного віку».

3. Дисертація набула б більшої цінності, якби дослідниця виокремила перспективи, тенденції й напрямки модернізації змісту сучасної природничої освіти дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

4. У вступі роботи у пункті «Структура та обсяг дисертації» варто було б зазначити скільки таблиць у роботі. Адже вони є і їх не мало.

5. У висновках дисертацій, як правило, подаються матеріали розв'язання завдань в узагальненій та лаконічній формі. Розлогість і деталізація в окремих пунктах загальних висновків є зайвою.

Однак, висловлені зауваження та побажання носять дискусійний характер, а тому не мають суттєвого впливу на високу позитивну оцінку рецензованого дисертаційного дослідження. Робота, безсумнівно, містить значні наукові доробки та нові, раніше не захищені наукові положення. Отримані результати є раціональними для педагогічної освіти.

Повнота висвітлення результатів в опублікованих працях. Наукові положення, висновки і рекомендації, викладені в дисертації, достатньо повно висвітлені в опублікованих працях здобувачки. Аналіз змісту публікацій, які розкривають науковий зміст дисертації, свідчить, що їм притаманний конкретний і ціннісний характер, вони чітко аргументовані, узагальнення результатів педагогічного дослідження здійснено на належному методологічному рівні.

Підкреслимо широкий спектр апробації результатів дослідження. Проміжні та кінцеві результати дослідження висвітлено в 60 наукових працях (із них 47 одноосібних): 25 віддзеркалюють основні результати дослідження (із них 15 статей у наукових виданнях, унесених до переліку наукових фахових видань України, 1 монографія, 9 статей у закордонних наукових виданнях (із них 4 статті в наукових виданнях, що входять до наукометричної бази Scopus та Web of Science); публікації, які додатково презентують наукові результати докторської дисертації: 2 навчально-методичні посібники, 27 тез у матеріалах науково-практичних конференцій; 6 публікацій в інших виданнях.

Висновок. На основі вивчення поданої роботи можна дійти висновку, що дисертаційна робота Мартін Аліни Миколаївни «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагомe теоретичне й прикладне значення для розвитку педагогічної науки, заслуговує позитивної оцінки, відповідає «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук» затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17 листопада 2021 р., а її автор, Мартін Аліна Миколаївна, заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор
завідувач кафедри педагогіки, психології, початкової,
дошкільної освіти та управління закладом освіти
Закарпатського угорського інституту
ім. Ференца Ракоці ІІ

О. А. Біда

Підпис О.А. Біди завіряю.
Зав. відділом кадрів
Закарпатського угорського інституту
ім. Ференца Ракоці ІІ

Г. Рейплік